

очікуване позитивне ставлення інших та реальне ставлення оточуючих.

1.6. Соціальні уявлення молоді про безпеку та небезпеку

Безпека, як відомо, є однією з основних індивідуальних та колективних потреб. Саме тому серед сучасних науковців особливої актуальності набувають дослідження психологічної безпеки. При цьому не менш важливою, з нашого погляду, є проблема уявлень різних верств населення про безпеку в тому чи іншому середовищі. Як зазначають фахівці, суб'єктивні уявлення про безпеку можуть впливати на формування стосунків, регуляцію поведінки, планування та реалізацію діяльності. Ці уявлення відіграють важливу роль у процесах практичного забезпечення безпеки, а отже, можуть розглядатися як одна із складових суб'єкта безпеки. Також суб'єктивна оцінка безпеки взаємопов'язана з почуттям безпеки і психологічним благополуччям особистості, які постають необхідними умовами особистісного розвитку та самореалізації [Лызь, 2016]. Крім того, на думку О. Зотової, саме бінарна опозиція «безпечний – небезпечний» є одним із важливих механізмів категоризації світу у свідомості [Зотова, 2011].

Зазначимо, що у наукових працях відсутнє єдине розуміння феномена уявлень про безпеку. Вони, зокрема, розглядаються як: «ментально вибудовані образи, через котрі здійснюється суб'єктивна репрезентація та категоризація окремих параметрів або всього паттерна ситуації (середовища, умов) як безпечних (небезпечних) для конкретної людини чи соціальної групи»; як суб'єктивний образ певних обставин, що є значущими для людини у зв'язку з необхідністю долати певні загрози зовнішнього та внутрішнього плану; як складний психологічний феномен, що характеризується виокремленням суб'єктами певних джерел і засобів безпеки та характеристик життєвої реальності, пов'язаних з безпекою людини; як суб'єктивний образ життєвих умов, що виникає на основі оцінки

їхньої безпеки або небезпеки, ставлення до цих умов, готовності до подолання їх; як суб'єктивне сприймання людиною своєї життєдіяльності з точки зору забезпеченості значущих умов безпеки [Лызь, 2015].

У контексті вивчення уявлень про безпеку у представників різних соціальних груп вагоме місце, за нашим переконанням, посідає молодь. По-перше, це найперспективніша соціальна група, оскільки відзначається суттєвим ресурсним потенціалом, є найактивнішою, а отже, від сформованості її уявлень залежатиме подальший суспільний розвиток. По-друге, знання про специфіку молодіжних уявлень щодо безпеки та про рівень сформованості останніх дасть можливість вибудувати освітній процес таким чином, щоб розв'язати завдання розвитку і/або корекції цих уявлень. Виходячи з вище сказаного, проаналізуємо результати зарубіжних та вітчизняних досліджень уявлень різних груп молоді про безпеку.

Так, у дослідженні О. Костоусова та ін. (2017) було виявлено смислову специфіку побутових уявлень про безпеку особистості серед російських курсантів. Отримані дані засвідчили, що переважна більшість останніх (83%) уявляла неможливість повного забезпечення безпеки особистості. У той же час лише відносно незначна частина опитаних (21%) розуміла багатовимірність поняття «безпека». Більша частина курсантів уявляла безпеку передусім як фізичну захищеність особистості. Найменшою мірою в респондентів були сформовані уявлення про суб'єктивну сутність феномена безпеки (14%) та про зв'язок безпеки не лише із захищеністю індивіда, але й з його благополуччям, умовами для розвитку та самореалізацією (11%) [Костоусов, 2017a]. Також було з'ясовано, що індивідуально-психологічними чинниками формування уявлень про безпеку постають особливості інтелекту, характеру та ціннісно-смислової сфери особистості. Зокрема, схильність до більш широкого і абстрактного розуміння безпеки прямо пропорційна рівневі інтелекту. Було виявлено зв'язок між загостренням ряду характерологічних рис (зокрема, іпохондричності, депресивності, демонстративності) та «психологізуванням» уявлень про безпеку, коли розуміння останньої зведено до відчуття безпеки. Курсанти з більш зрілою

системою цінностей, орієнтованою на серйозніше і відповідальніше ставлення до життя і служби, а також з більш високою осмисленістю життя, мали повніші і більш сформовані уявлення про безпеку [Костоусов, 2017б].

У дослідженні Ю. Дуганової також було виявлено зв'язок уявлень про безпеку із ціннісно-смысловими особливостями молодих людей, а також із рівнем їхньої психологічної безпеки. Для прикладу, найбільш високі рівні психологічної безпеки мали індивіди з позитивними (сприятливими) уявленнями про безпеку. Для них характерним було позитивне ставлення до навколишнього світу, віра у доброзичливість людей, контрольованість та справедливість світу, впевненість у власній цінності та здатності керувати подіями навколишнього світу [Дуганова, 2014].

О. Синельникова з'ясувала, що в уявленнях російських старшокласників безпека життєдіяльності загалом асоціюється з її джерелами (94,5% всіх відповідей). Отримані асоціації – джерела безпеки – були об'єднані у наступні смислові групи: «дім, сім'я», «фізичні атрибути захисту», «власність», «соціальні інститути безпеки», «коло спілкування», «здоров'я». Причому смислова група «дім, сім'я» з безпекою асоціюється у першу чергу. До цієї групи ввійшли наступні смислові категорії: «мама» (частота – 80,3%), «дім» (74,4%), «тато» (70,6%), «батьки» (69,4%). Таким чином, О. Синельникова підсумовує, що в уявленнях старшокласників безпека життєдіяльності у першу чергу передбачає наявність дому і близьких людей. Відповідно, цілком закономірним є інший висновок дослідниці про те, що поміж інших чинників формування уявлень про безпеку найбільш значущим є якість взаємостосунків з батьками та однолітками. Цікавими видаються виокремлені авторкою особливості уявлень старшокласників про безпеку життєдіяльності. Зокрема: актуальне для досліджуваних середовище життєдіяльності (школа) менше асоціюється з безпекою, ніж потенційно можливе для них (інститут); фізична сила більшою мірою асоціюється з безпекою життєдіяльності, ніж інтелект; застосування фізичних та матеріальних засобів (зброя, гроші) більше асоціюється з безпекою життєдіяльності, ніж соціальні зв'язки, держава, законність; безпека

життєдіяльності більше пов'язується з грошима та нерухомістю, аніж з хорошою роботою, інтелектом, законністю [Синельникова, 2010].

Дещо схожі з попередніми результати отримали на російських школярах І. Котова та Е. Пірмагомедова. Їхнє дослідження показало, що, незважаючи на зростання значущості у підлітковому віці компанії однолітків, друзів, сприймання себе в контексті безпеки життєдіяльності (Я сам) завжди поєднується із уявленнями про матір. Автори припускають, що остання продовжує залишатися для підлітка основною умовою або складовою безпеки. Натомість школа у підліткових уявленнях завжди виступає опозиційним елементом до рольових позицій, які асоціюються з безпекою життєдіяльності. Дослідницями також було з'ясовано, що чинниками рівня сформованості уявлень про безпеку життєдіяльності виступають наступні індивідуально-психологічні особливості школярів: рівень адаптованості, комунікативних здібностей, тривожності, розвиненість особистісної ідентичності. Зокрема, найбільш сформовані уявлення спостерігаються у високо адаптивних підлітків, у підлітків з розвиненими комунікативними здібностями і особистісною ідентичністю. А от у школярів з високою міжособистісною тривожністю поширені несформовані уявлення про безпеку [Котова, 2011].

В. Кікоть порівнював уявлення про безпеку серед міських і сільських російських старшокласників. Останнім пропонувалося підібрати асоціації до таких стимулів, як: «безпека», «небезпека», «ризик», «загроза». Встановлено, що з поняттям «безпека» серед представників обох груп переважали схожі асоціації, як-от: «дім», «друзі», «сім'я», «спокій» (це частково перегукується з результатами досліджень О. Синельникової, І. Котової, Е. Пірмагомедової). Проте, у групі міських школярів до ядра вище згаданих асоціацій додалася ще одна – «впевненість», що автор пояснює міським укладом життя (більша чисельність населення, швидкий темп життя, прагнення кожного «зайняти своє місце під сонцем»). Цікаво, що серед представлених асоціацій у групі неповнолітніх городян зустрічається «тиша». Такий результат дослідник пояснює підвищеним рівнем шуму у місті, розвиненою інфраструктурою,

через що тиша, як можливість зосередитися, постає необхідною потребою та цінністю мешканців мегаполісу. Разом із тим було з'ясовано, що уявлення сільських школярів про безпеку більш різноманітні. Наприклад, у них з'являються асоціації: «щастя» (у юнаків), «здоров'я» і «комфорт» (у дівчат). А у міських школярів ці поняття відсутні.

Певні відмінності за обома групами виявлено щодо уявлень про небезпеку. Якщо у міських школярів представлені асоціації: «алкоголь», «наркотики», «кінець світу», то у сільських – «незнайомі люди» і «зброя». Натомість, спільним уявленням про небезпеку для всіх досліджуваних є «тероризм» як глобальна проблема сучасності. За даними науковця, існує певна специфіка уявлень мешканців мегаполісу та села стосовно поняття «загроза». Наприклад, у групі міських школярів присутні асоціації «напруга» та «аварія». Автор це знову ж таки пояснює специфікою міста – станом напруги, в якому постійно живуть учні міських шкіл через масивні потоки інформації в шкільному освітньому середовищі, високі вимоги до знань і умінь і т.ін.; більш розвинутою мережею різних видів транспорту, зосередженням у містах великої кількості техногенних об'єктів, більшою кількістю аварій та катастроф, а також можливістю отримання інформації про них тощо. Натомість у сільських школярів загроза асоціюється з «вулицею» та «метро». Нарешті, отримано певні відмінності в уявленнях про ризик серед опитаних обох груп. Крім спільних із сільською молоддю асоціацій, у міських школярів зустрічаються також «небезпечна робота» і «азартні ігри». У цілому вчений робить висновок про те, що сільські та міські школярі мають схожі асоціації стосовно усіх досліджуваних стимулів («безпека», «небезпека», «ризик», «загроза»). Але ці асоціації представлені у різних співвідношеннях і пропорціях [Кикоть, 2013].

Цікавими видаються результати комплексного емпіричного дослідження О. Лаврової та Л. Матвеевої, спрямованого на вивчення уявлень про безпеку в картині світу московських студентів та впливу ЗМІ на ці уявлення [Лаврова, 2016]. Зокрема, дослідники виявили 5 параметрів оцінювання молоддю небезпечних ситуацій: 1) неконтрольованість – параметр, що

визначає уявлення про те, наскільки людина здатна вплинути на небезпечну ситуацію або уникнути її (був згаданий 39% опитаних); 2) вірогідність – оцінка того, як часто може виникати та чи інша небезпечна ситуація (20%); 3) близькість – характеризує особистісну причетність до небезпечної ситуації (на оцінку цього параметра може впливати особистісний досвід; 16%); 4) інтенсивність – параметр, пов'язаний із силою негативного впливу, відображає уявлення про деструктивні наслідки від зіткнення з небезпекою (13%); 5) масштабність – позначає розмах впливу небезпеки (скільки людей здатна зачепити та чи інша небезпечна ситуація: від однієї конкретної людини до світу загалом, 12%). Згідно з фахівцями, поєднання високих показників вищевказаних параметрів підвищує суб'єктивну небезпеку ситуацій у картині світу особистості.

О. Лаврова та Л. Матвеева також наголошують на важливій ролі ЗМІ у формуванні побутових уявлень про небезпеку. Було встановлено, що у структурі інформаційних повідомлень про події навколишнього світу переважно фігурують ситуації, пов'язані із фізичними та соціальними небезпеками (надзвичайні ситуації, природні лиха, соціальна нерівність, зіткнення із криміналом тощо). При цьому останні мають високі показники інтенсивності та неконтрольованості. Результати експериментального дослідження засвідчили, що систематичний перегляд теленовин суттєво впливає на уявлення глядачів про небезпеку. Зокрема, 50% ситуацій почали сприйматися як більш небезпечні після тритижневого перегляду їх. При цьому ефекти інформаційного впливу дискурсу новин проявляються і на емоційному і на когнітивному рівнях формування уявлень про небезпеку.

Дослідниці також з'ясували статеві відмінності в уявленнях про небезпеку в картині світу опитаних. Наприклад, у чоловіків оцінки небезпеки соціального та екзистенціального (ситуації, які продукуються самою особистістю і погрожують стабільності її внутрішнього світу) характеру в середньому нижчі порівняно з жінками. Крім того, менш небезпечними вони вважають ті ситуації, які піддаються власному контролю. Жінки суб'єктивно менш небезпечними уявляють ситуації, в яких вони перебувають не на самоті, а поряд із близькими. Перегляд

теленовин негативніше впливає на жінок, ніж на чоловіків. Серед ситуацій, які представниками різних статей уявляються найбільш небезпечними, О. Лаврова та Л. Матвєєва виокремили наступні (див. табл. 12).

Таблиця 12

*Статеві рейтинги найнебезпечніших ситуацій
серед російських студентів*

Чоловіки	Ранг	Жінки
Дізнатися про хворобу близької людини	1	Втратити кохану людину
Втратити кохану людину	2	Дізнатися про хворобу близької людини
Почути оголошення про початок війни	3	Почути оголошення про початок війни
Потрапити в заручники	4	Захворіти небезпечною хворобою
Захворіти небезпечною хворобою	5	Потрапити в заручники
Відчути біль	6	Відчувати свою непотрібність
Відчувати свою непотрібність	7	Почути оголошення про землетрус
Думати про загрозу раптової смерті	8	Отримати покару за гріхи
Відчувати муки совісті	9	Відчувати біль
Втратити велику суму грошей	10	Очікувати повернення родичів пізньої ночі

Т. Басанова, Н. Лизь, Ж. Купових та А. Пріма вивчали особливості уявлень російських студентів про психологічну безпеку в трьох аспектах: 1) загальні умови безпеки, необхідні для життя людей у сучасному світі (тобто для «абстрактної людини»); 2) індивідуально значущі умови безпеки (для власного Я); 3) забезпеченість умов безпеки у нинішній час (для себе). Так, Т. Басанова [Басанова, 2007] дослідила, що з-поміж найнеобхідніших для життя людини у сучасному світі умов забезпечення безпеки студентам уявляються наступні: мирна обстановка у країні; здорове навколишнє середовище,

екологічно чисті вода та їжа; відсутність стихійних лих; відсутність епідемій, вірусних інфекцій; відсутність техногенних аварій, нещасних випадків, катастроф (табл. 13).

Таблиця 13

Середні показники за окремими умовами забезпечення безпеки
(за Т. Басановою)

Умови безпеки	«Необхідність»	«Особиста значущість»	«Здатність забезпечити»
1. Здорове навколишнє середовище, екологічно чиста вода, їжа	2,66	2,52	1,52
2. Моральність, відповідальність, людяність людей	2,45	2,51	1,84
3. Об'єктивність ЗМІ	2,27	1,98	1,35
4. Відсутність техногенних аварій, нещасних випадків, катастроф	2,64	2,45	1,52
5. Наявність певної мети і сенсу життя	2,44	2,63	2,41
6. Мирна обстановка в країні	2,73	2,52	1,44
7. Наявність взаєморозуміння, довірчих стосунків з оточенням	2,51	2,52	2,4
8. Економічна стабільність держави	2,36	2,2	1,36
9. Освіченість, самопізнання, самовдосконалення	2,53	2,59	2,47
10. Наявність особистісної / духовної свободи, можливість самореалізації	2,36	2,61	2,18
11. Відсутність епідемій, вірусних інфекцій	2,70	2,41	1,48
12. Стійкі правові основи держави	2,49	2,32	1,42
13. Урівноваженість, відсутність нервових зривів	2,45	2,49	2,28
14. Відсутність стихійних лих	2,66	2,41	1,34
15. Відсутність зовнішнього програмування, маніпуляції	2,31	2,29	1,66

Примітка: 1 – мінімальний бал, 3 –максимальний

Серед найбільш значущих умов безпеки передусім обиралися: наявність особистісної/духовної свободи, можливість

самореалізації; освіченість, самопізнання, самовдосконалення; наявність певної мети і сенсу життя. Ці умови частково пересікаються з умовами, які досліджувані здатні реалізувати у власному житті.

Т. Басановою також було виявлено певні відмінності в уявленнях про безпеку серед студентів гуманітарного і технічного напрямків навчання. Зокрема, для «гуманітаріїв» зовнішні умови безпеки (тобто такі, що багато в чому не залежать від самої людини, її зусиль) уявляються більш необхідними, а умови, які забезпечують наявність і захищеність духовних цінностей, цінностей самореалізації, – більш значущими, ніж для «технарів». Крім того, з'ясовано, що уявлення студентів про безпеку взаємопов'язані з такими індивідуально-особистісними характеристиками студентів, як: особливості ціннісно-сислової сфери, високий рівень самоконтролю, прагнення до самоактуалізації. Наприклад, було встановлено, що уявлення студентів про психологічну безпеку корелюють з гармонійністю способу життя, загальною осмисленістю життя, внутрішнім локусом контролю, здатністю жити теперішнім і бачити своє життя цілісним, гнучкістю в реалізації своїх цінностей у поведінці і у взаємодії з оточенням; прагненням до набуття знань про навколишній світ, здатністю до цілісного сприймання світу і людей, з творчою спрямованістю особистості тощо. Отримані дані частково показали, що уявлення студентів про психологічну безпеку здебільшу фрагментарні.

Н. Лизь, Ж. Купових та А. Пріма [Лызь, 2016] дійшли висновку, що уявлення студентів про загальні умови безпеки для життя людей та про індивідуально значущі умови власної безпеки до певної міри є узгодженими, хоча й не цілком тотожними. Зокрема, серед найбільш необхідних для життя абстрактної людини респонденти називали наступні умови безпеки: «мирна обстановка в країні, відсутність терактів, військових дій» (52%), «здорове навколишнє середовище, екологічно чиста вода та їжа» (29%). Найбільш значущими умовами безпеки для себе опитані вважають ті ж самі умови (37% і 33% відповідно), а також «наявність певної мети, сенсу власного життя» (35%), «освіченість, передбачливість, вміння

розпізнавати небезпеки, ухилятися від них» (31%). Насамкінець, як найбільш забезпечені умови у наш час студенти називали «наявність визнання, взаєморозуміння, близьких, довірчих стосунків з оточенням» (36%), «наявність громадянської, особистісної, духовної свободи, можливість самореалізації» (31%), «наявність певної мети, сенсу власного життя» (30%). Результати засвідчили незадоволеність потреби молоді у безпеці: для більшості респондентів характерна слабка узгодженість між значущими та забезпеченими умовами безпеки. Найбільший розрив між значущістю та забезпеченістю зафіксовано в оцінках соціальних та природних умов безпеки. Незважаючи на належність респондентів до однієї вікової та соціальної групи, було отримано досить значний розкид оцінок щодо умов безпеки. Останнє автори пояснюють переважанням індивідуально-особистісної обумовленості уявлень про безпеку.

Заслуговує на увагу дослідження вітчизняного психолога С. Погорелова, який вивчав уявлення мешканців різних регіонів України про небезпеку. Ним, наприклад, з'ясовано, що найчастіш уживаними асоціаціями з надзвичайною ситуацією у всіх респондентів були «війна», «жертви», «паніка» і «пожежа». Крім того, на уявленнях про надзвичайну ситуацію істотно позначаються культурні стереотипи, соціальні установки, особливості природного середовища проживання, а також наявність травматичного досвіду, так чи інакше пов'язаного з надзвичайними ситуаціями. Всі ці чинники визначають специфічні для кожного регіону України асоціації зі «стихійним лихом». Так, Східному регіонові притаманні асоціації з «виною», «муками», «крахом»; Південному і АРК – із «землетрусом»; Західному – із «втратою майна» і «насильством». Автором також були з'ясовані вікові та статеві особливості уявлень про надзвичайну ситуацію. У молодих жінок надзвичайна ситуація більшою мірою асоціюється з переживаннями страху, паніки, болю, нещастя, а зі збільшенням віку уявлення стають більш предметними, фактологічними, менш емоційними. Тенденція відмінностей в уявленнях про надзвичайну ситуацію у чоловіків полягає в тому, що для наймолодших і найстарших досліджуваних ставлення до надзвичайної ситуації пов'язано з негативними переживаннями,

емоціями, а для досліджуваних середньої вікової категорії – з об'єктивними характеристиками надзвичайної ситуації [Погорелов, 2017].

Інше дослідження проведене харківськими психологами серед студентів, виявило, що як найбільш небезпечні оцінювалися ситуації наступних соціальних та фізичних загроз: «початок війни», «смерть», «хвороби близьких людей», «бідність», «землетруси», «власна хвороба». При цьому оцінка ряду загроз була пов'язана з рівнем тривожності молоді [Janovska, 2014].

Щодо уявлень про психологічну безпеку/небезпеку в різних середовищах, привертає увагу дослідження вітчизняних науковців Л. Карамушки та Т. Дегтярьової. Останні вивчали уявлення про психологічну безпеку освітнього середовища вищих навчальних закладів серед київських студентів [Карамушка, 2013]. Результати продемонстрували, що під психологічною безпекою освітнього середовища (ПБОС) студенти розуміють: 1) відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічної напруги, стресів; 36,8%); 2) ефективну організацію навчально-виховного процесу для здобуття освіти та отримання диплома (26,3%); 3) створення сприятливих умов спілкування та реалізацію партнерських відносин у діадах «викладачі – студенти» і «студенти – студенти» (24,6%); 4) відчуття студентами комфорту (22,8%); 5) почуття впевненості у студентів (3,5%); 6) створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, сучасне і безпечне обладнання, зручне і безпечне розміщення ВНЗ) (3,5%). Таким чином, дослідниці роблять висновок про те, що ПБОС вищих навчальних закладів студенти насамперед уявляють як соціально-психологічну безпеку, безпеку взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, що сприяє ефективному досягненню студентами цілей навчання у вищому навчальному закладі. Серед іншого, результати засвідчили вплив типу ВНЗ на значущість для студентів різних аспектів ПБОС. Так, встановлено, що для студентів приватних вишів більш значущими, ніж для студентів державних ВНЗ, є такі аспекти ПБОС як: «відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників

(психологічного напруження, стресів тощо)» та «створення сприятливих умов спілкування і реалізація партнерських відносин між викладачами і студентами, студентами і студентами». Водночас, для студентів державних вишів більш значущою, ніж для студентів приватних ВНЗ, виявилася «ефективна організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі для здобуття освіти й отримання диплома». До того ж з'ясувалося, що серед студентів державних ВНЗ значно менше тих, які не відповіли на поставлене запитання.

Також було виявлено вплив низки соціально-демографічних чинників (статі, віку, місця народження) на значущість для студентів різних аспектів ПБОС вищих навчальних закладів. Що стосується статі студентів, то встановлено, що «почуття комфорту» є більш значущим для дівчат, у той же час «почуття впевненості» значущіше для хлопців. Стосовно віку студентів, то така складова ПБОС, як «відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)» більш значуща для студентів віком до 20 років, ніж від 21 до 25 років; водночас «відчуття студентами комфорту» є більш значущим для студентів віком від 21 до 25 років, ніж віком до 20 років. Для студентів, які народилися в столиці, більш вагомим є «створення сприятливих умов спілкування та реалізація партнерських відносин між викладачами і студентами, студентами і студентами». Разом із тим для студентів з інших населених пунктів більш значуще «створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, наявність сучасного та безпечного обладнання, зручне та безпечне розміщення вищого навчального закладу тощо)». Натомість, вплив організаційно-професійних чинників (рівень навчання студентів, наявність трудового стажу, поєднання навчання з роботою, участь у громадській роботі) на значущість для студентів різних аспектів ПБОС вищих навчальних закладів не був виявлений.

Наголосимо, що загалом науковцями вивчалися уявлення про психологічну безпеку серед зарубіжної, зокрема російської, молоді. Вітчизняних досліджень з цього приводу бракує. Це обумовило актуальність нашого дослідження, проведеного у жовтні 2017 року, *метою* якого стало з'ясування

психосемантичних особливостей соціальних уявлень студентської молоді про безпеку/небезпеку в різних соціальних середовищах. Вибірку склали студенти психолого-педагогічного та технологічного факультетів Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (n=134 особи).

У дослідженні було використано асоціативний тест: респондентам пропонувалося написати одну або декілька асоціацій до кожного з десяти запропонованих стимулів («Безпека / небезпека в сім'ї», «Безпека/небезпека в університеті», «Безпека/небезпека у моєму місті», «Безпека/небезпека у моїй країні», «Безпека/небезпека у світі»). Обрання саме цих стимулів пояснюється, по-перше, необхідністю з'ясувати особливості суб'єктивних оцінок наявності безпеки на мікро-, мезо- та макросоціальних рівнях; по-друге, специфікою досліджуваних середовищ (наприклад, у сім'ї, яка часто постає референтною соціальною групою, людина реалізує значну частину свого спілкування; навчання в університеті – основний вид діяльності студентів; кожна людина – мешканець певного населеного пункту тощо), по-третє, сучасними реаліями (булінг в освітньому середовищі, техногенні та екологічні катастрофи, війна в Донбасі, міжнародні конфлікти і т.ін.) Обробка результатів здійснювалася за допомогою контент-аналізу. Виділені смислові групи відповідей із частотою згадування не менше 10% тлумачилися нами як соціальні уявлення.

Аналіз *уявлень про безпеку в сім'ї* дав можливість виокремити три категорії (всього зафіксовано 223 асоціації). Перша («Гармонійні стосунки»; 35%) – включала поняття: «довіра», «взаєморозуміння», «злагода», «повага», «гармонія», «коли немає насильства», «підтримка», «всім добре», «дружба» тощо. До другої категорії («Захист і комфорт»; 20%) ми віднесли асоціації: «комфорт», «затишок», «спокій», «захист», «турбота», «коли нічого не загрожує» і т.ін. Третю категорію («Позитивні емоції та почуття»; 19%) утворили відповіді на зразок: «любов», «коли тебе люблять», «щастя», «щасливе майбутнє», «радість», «сміх». Як бачимо, більшість отриманих даних відображають уявлення про реалізацію сім'єю у першу чергу емоційної функції.

Стосовно небезпеки в сім'ї ми отримали 210 асоціацій, розподілених за чотирма основними категоріями. До першої («Порушення внутрішньосімейних стосунків; 36%») – увійшли слова-асоціації: «сварки», «конфлікти», «крики», «недовіра», «байдужість», «непорозуміння», «недостатньо спілкування», «розлучення», «зрада», «приниження», «егоїзм», «нав'язування власної думки» і т.ін. Друга («Агресія»; 17%) – містила поняття за типом: «насильство», «агресія», «бійки», «побої», «кулак». Третя категорія («Негативні емоційні стани; 14%») включала асоціації: «страх», «горе», «гнів», «тривога», «ненависть», «стрес», «відраза», «розпач» тощо. Нарешті, четверта («Алкоголь і наркотики»; 10%) – відображала відповіді: «алкоголь», «алкоголізм», «пияцтво», «шкідливі звички», «наркотична залежність», «коли батьки витрачають гроші на те, що їх вбиває». Таким чином, в уявленнях опитаних студентів небезпека у сім'ї насамперед асоціюється з суб'єктивними чинниками, які руйнують внутрішньосімейну структуру або несуть загрозу психологічному комфорту її членів. Підкреслимо також, що ці результати фактично «віддзеркалюють» зазначену вище тенденцію щодо уявлень про безпеку в родині.

Отже, конструкт «небезпека в сім'ї» представлений у буденній свідомості опитаних студентів більшою кількістю смислових категорій, ніж «безпека в сім'ї». Цікаво, що уявлення про ці два поняття першочергово пов'язані з суб'єктивними чинниками і віддзеркалюють один одного (адже в обох випадках йдеться про внутрішньосімейні стосунки, емоційні стани і захист або його відсутність).

Щодо уявлень про *безпеку в університеті*, ми отримали 184 асоціації, які розподілили за двома основними смисловими категоріями. До першої («Позитивні міжособистісні стосунки та групова атмосфера»; 34%) – були віднесені такі поняття: «спокій», «розуміння», «друзі», «дружня атмосфера», «дружній колектив», «довіра викладачам та студентам», «психологічний комфорт», «гарні стосунки з одногрупниками», «взаєморозуміння з педагогами», «єдність викладачів і студентів», «щирість», «взаємоввічливість», «співпраця», «повага» («взаємоповага»), «взаємодопомога», «дружно працюємо на парах» тощо. Отже, частина опитаних безпеку в

університеті асоціює з гарними міжособистісними взаєминами, причому не лише на рівні «студент-студент», але й «викладач-студент». Другу категорію («Гідні матеріальні умови»; 27%) утворили слова-асоціації: «тепло», «опалення», «затишок», «буфет», «хороші санітарно-технічні умови», «ремонт», «нові технології», «пожежні виходи», «освітлення» тощо. Оскільки серед отриманих асоціацій вагома частина стосується проблеми опалення університетських приміщень, можемо припустити, що вона є пріоритетною серед матеріальних чинників відчуття студентами безпеки у ВНЗ. Останнє видається цілком закономірним, зважаючи на час проведення дослідження (початок опалювального сезону). Як бачимо, безпека в університеті дещо більшою мірою пов'язується з суб'єктивними чинниками (якість міжособистісних стосунків), ніж з об'єктивними (матеріальними).

Крім того, на рівні тенденції ми виокремили категорію «Порядок, дотримання правил»; 9%). До неї увійшли поняття: «охорона», «вахта», «порядок», «дисципліна», «контроль», «захищеність» «дотримання норм і правил поведінки», «дотримання правил техніки безпеки з приладами» і т.ін.

Асоціації стосовно *небезпеки в університеті* (всього 170) ми віднесли до п'яти основних смислових категорій. Перша («Незадовільні матеріальні умови навчання»; 23%) – містила такі поняття: «холод», «відсутнє опалення», «погані санітарно-технічні умови», «стара будівля», «труби», «темрява», «тріщини у фундаменті», «будівля в аварійному стані», «без нових технологій» тощо. Знову ж таки серед матеріальних чинників на перше місце студенти ставили проблеми з опаленням університетських приміщень. Друга категорія («Негативні емоційні стани та особистісні характеристики»; 15%) базувалася на відповідях: «страх», «паніка», «тривога», «напруженість», «гнів», «смуток», «недоброзичливість», «необ'єктивність», «авторитарність», «догматизм», «конфліктність», «лицемірство», «безвідповідальність» і т.ін. Робимо висновок, що для частини респондентів небезпека в університеті пов'язується з «людським чинником» (негативними особистісними рисами суб'єктів навчально-виховного процесу і переважно типовими для ситуації небезпеки емоціями). До третьої категорії («Ситуація

контролю знань»; 11%) увійшли асоціації: «сесія» («початок сесії»), «погані бали», «коли не склав залік або екзамен», «постійна зміна рейтингів», «перевірка», «провал» тощо. Припускаємо, що такі відповіді могли давати або надто тривожні і відповідальні студенти, або ті, хто з якихось причин не бажає навчатись чи не встигає у навчанні. Четверту категорію («Погані міжособистісні стосунки та психологічний клімат»; 10%) утворили відповіді: «недовіра», «зневажливе ставлення», «незгуртованість», «конфлікти з одногрупниками», «знущання одногрупників», «конфлікти з викладачами» («сварки з викладачами»), «погане ставлення до студентів», «дискримінація студентів», «непорозуміння» і т.ін. Отже, деяким опитаним уявляється небезпечним саме невміння знаходити спільну мову і вибудовувати гармонійні стосунки зі студентами й викладачами. Нарешті, п'ята категорія («Правопорушення та асоціальна поведінка»; 10%) включала поняття за типом: «порушення правил», «недотримання норм безпеки», «бійки», «теракт», «насилля», «гніт», «крадіжки особистих речей», «прогули». Гадаємо, що такі відповіді відображають як реальні ситуації, учасниками або свідками котрих були конкретні студенти з-поміж опитаних, так і ті, які гіпотетично могли б трапитися і тим самим спричинити реальну загрозу навчанню.

Крім того, на рівні тенденції ми виокремили категорію «Аварії та травми» (8%). До неї були долучені асоціації: «аварія», «травми», «пожежі», «удар електричним струмом», «нещасний випадок» тощо. Можливо, ці відповіді пов'язані з уявленням ряду опитаних про невідповідні санітарно-технічні умови, а також з усвідомленням недотримання частиною людей елементарних норм безпеки життєдіяльності.

Отже, у буденній свідомості чернігівських студентів діапазон смислових категорій стосовно безпеки в університеті є ширшим (дисперсним), ніж відносно безпеки освітнього середовища. Спільними в уявленнях про безпеку й небезпеку в університеті є асоціації, що позначають матеріальні умови навчання та психологічний клімат у колективі.

Аналіз *уявлень про безпеку в місті* (у даному випадку м. Чернігів) дав можливість виокремити чотири категорії (всього зафіксовано 194 асоціації). Перша («Правопорядок, правовий

захист»; 20%) – містила поняття: «поліція», «патрульна поліція, яка допомагає», «чесні поліцейські», «правопорядок», «контроль за аморальною поведінкою людей», «належна діяльність правоохоронних органів», «справедливі закони», «дотримання норм закону», «відсутність наркоманів», «коли немає п'яних водіїв», «спокійне пересування містом вночі без страху» тощо. Відповідно, робимо висновок, що у свідомості частини опитаних існують стереотипні уявлення про те, що гарантом безпеки у місті є не пересічні громадяни (відповідальність із себе традиційно знімається), а саме правоохоронні органи та належна діяльність їх. Другу категорію («Спокій, мир, затишок»; 19%) склали асоціації: «спокій», «спокійне життя», «мир», «затишок», «взаєморозуміння між мешканцями», «безпечне життя в соціумі», «коли ти можеш прийти додому і не турбуватися, що тобі потрібно тікати звідти або ховатися», «коли матерям з дітьми та дітям не страшно вийти на вулицю, гуляти», «звичний ритм життя», «всі жили дружно» і т.ін. Такі результати цілком виправдані, зважаючи на нестабільну політичну ситуацію в країні та військові дії на її території. Третя категорія («Матеріальна облаштованість»; 18%) представлена відповідями: «розвиток», «чистота», «чисте узбіччя», «чисті вулиці», «облаштування громадських місць», «парки, сквери», «світлофори», «справність світлофорів», «розмітка дороги», «дорожні знаки», «гарний благоустрій», «розвинена інфраструктура», «прибрано», «гарно». Отже, ряд респондентів, мабуть, вважає, що саме матеріальна облаштованість населеного пункту є передумовою безпечного проживання у ньому. Четверту категорію («Гарні міжособистісні стосунки та позитивні особистісні характеристики»; 11%) утворили відповіді на зразок: «любов один до одного», «повага», «добрі люди», «добропорядні громадяни», «люди, не байдужі один до одного», «люди, які думають та відповідають за свої вчинки», «взаємодопомога», «толерантність», «щирість», «взаємоввічливість». Таким чином, окремі студенти вбачають безпеку у місті залежною від «людського чинника» і усвідомлюють свою причетність до неї.

Щодо небезпеки в місті ми отримали 216 асоціацій, розподілених за трьома основними категоріями. Перша

(«Правопорушення»; 28%) – включала слова-асоціації: «грабежі», «грабіжники», «насилля», «кримінал», «пияцтво», «п'яні водії», «алкоголь», «наркотики», «наркомани», «порушення законів», «асоціальні люди», «делінквентні люди», «маніяки», «розбій» тощо. До другої («Нестабільна політична ситуація»; 12%) – увійшли слова-асоціації: «війна», «військові дії», «теракт», «вибухи», «майдан», «конфлікти влади й народу», «заворухення», «мітинг», «демонстрації», «революція», «екстремізм» і т.ін. Третя категорія («Безлад, необлаштованість у місті»; 11%) містила поняття, як-от: «руїни», «поламани дороги», «поламани лави», «сміття», «темні вулиці без ліхтарів», «безпритульні собаки», «безлад», «цегла падає на голову». Як бачимо, ці результати – прямо протилежні до попередніх і віддзеркалюють їх.

Отже, соціальні уявлення студентської молоді про безпеку та небезпеку у власному населеному пункті переважно пов'язані з об'єктивними чинниками і віддзеркалюють один одного (адже в обох випадках йдеться про правопорядок, суспільно-політичну ситуацію та матеріальну облаштованість міста).

Відповіді на завдання «*Безпека у моїй країні...*» були згруповані нами у дві основні категорії – «Мир» (37%) та «Гарна влада і політика» (17%). Прикладами відповідей першої категорії є: «мир», «мирне життя», «відсутність війни», «злагода», «спокій», «відсутність терактів», «суверенітет кордонів», «добрі відносини між містами» тощо. До другої категорії увійшли відповіді: «допомога влади народові», «щоб добре працював парламент і президент», «розумний президент», «коли гарна армія», «поліція виконує свої обов'язки», «влада, що робить усе для людей», «гідне керівництво», «чесна влада», «гарна політика», «відсутність корупції серед влади» тощо. Такі результати є закономірними, адже коли в країні фактично триває війна, цінність миру зростає, і саме від представників влади населення очікує рішучих дій, аби швидше стабілізувати складну ситуацію і якомога ефективніше розв'язати внутрішні та зовнішньополітичні проблеми.

Крім того, ще дві категорії були виокремлені на рівні тенденцій. Це «Гарні економічні умови» (9%) та «Морально-етичні риси і цінності» (8%). До першої з названих категорій ми

віднесли відповіді: «розвинена економіка», «робочі місця», «висока зарплата», «добробут», «процвітання», «соціальне забезпечення» тощо. Робимо висновок, що поряд із пріоритетною політичною ситуацією у масовій свідомості частини опитаних вагомим для безпеки є також економічний розвиток країни. Крім того, певний відсоток відповідей стосувався так званого «людського фактора», а саме: розвинених морально-етичних рис і цінностей. Зокрема називалися наступні: «чесність», патріотизм, «відповідальність кожного», «справедливість», «взаєморозуміння», «любов», доброта («добрі люди») тощо. Таким чином, частина опитаних усвідомлює давню істину – всі політичні, економічні, соціокультурні проблеми і непорозуміння спостерігатимуться доти, доки людська природа залишатиметься незмінною.

Стосовно твердження «*Небезпека у моїй країні...*» ми також виділили дві основні категорії – «Війна та конфлікти» (45%) й «Погана влада і політика» (21%). До першої категорії були долучені відповіді: «війна», «теракти», «тероризм», «терор», «АТО», «вторгнення РФ на територію України», «бойові дії», «майдан», «ДНР» тощо. Натомість, другу категорію утворили: «відсутність армії», «еґоїстична влада», «безвладдя», «поганий президент», «корупція», «безкарність», «неправильні закони» тощо. Як бачимо, ці категорії є абсолютними антиподами двох основних категорій виділених нами щодо безпеки в країні – немає миру і гарної влади в країні, отже, немає безпеки.

На рівні тенденції було виокремлено дві категорії – «Побутова агресія та злочинність» (8%) і «Погані економічні умови» (7%). До агресії та злочинності на побутовому рівні ми віднесли асоціації: «злочини», «наркотики», «кримінал», «крадіжка», «грабежі», «правопорушення», «агресивність оточення» тощо. А категорія «Погані економічні умови» включала відповіді: «безробіття», «дефолт», «розруха», «нестача грошей», «економічна криза», «гривня» і т.ін. Таким чином, поряд із занепадом економіки в країні, частину опитаної студентської молоді турбує також зростання злочинності і агресії серед населення. Зазначимо, що саме ці дві групи відповідей відображають проблеми, з якими безпосередньо

стикається більшість опитаних. Але їхня значущість суттєво поступається категорії «війна», хоча бойові дії опитаних чернігівських студентів прямо не торкнулися. Такий результат можна пояснити зростанням соціальної тривоги населення внаслідок впливу ЗМІ.

Відповіді-асоціації на завдання «*Безпека у світі...*» нами були згруповані у дві основні категорії – «Мир, відсутність конфліктів» (37%) і «Позитивні особистісні характеристики та міжособистісні стосунки» (18%). Перша – представлена відповідями: «мир», «злагода» («злагодженість»); «відсутність війни», «спокій», «ні – війні!», «дружба народів», «відсутність ядерної зброї», «взаємна повага серед країн», «дотримання міжнародного права» і т.ін. Друга – містила асоціації: «чесність», «доброзичливість», «ввічливість», «небайдужість до інших», «честь», «гуманізм», «взаєморозуміння», «толерантність», «згуртованість», «проблеми розв'язуються словами» тощо. Отже, на уявленнях опитаних студентів про безпеку у світі позначився вплив ЗМІ, котрі постійно передають інформацію щодо частих збройних конфліктів між різними країнами. Другу групу відповідей можна вважати аналогом категорії «Морально-етичні риси та цінності» (що виокремилася на рівні тенденції стосовно безпеки в Україні). Але цікаво, що у планетарному контексті важливість «людського фактора» чомусь уявляється значущішою.

Також дві категорії ми виокремили на рівні тенденцій. До першої («Гарна екологічна ситуація»; 8%) – увійшли відповіді: «бережливе ставлення до навколишнього середовища», «збереження природних надбань», «відсутність природних катаклізмів», «чиста планета», «зелені дерева» і т.ін. Друга («Соціально-економічний розвиток»; 7%) – представлена асоціаціями: «нові технології», «розвинена медицина», «стабільний розвиток», «процвітання», «піднесення», «добробут», «долар» тощо. Як бачимо, поряд зі стабільною політичною ситуацією, в уявленнях частини молоді вагомими для світової безпеки є гарна екологія та соціально-економічне забезпечення населення. Адже з тих самих ЗМІ студенти дізнаються про часті екологічні катастрофи, глобальне потепління, озонові дірки, забруднення водойм чи суші

відходами виробництва тощо. Крім того, відомо, що соціально-економічний добробут населення є не лише мірилом розвиненості тієї чи іншої країни, але й певною запорукою спокою у державі (відсутності мітингів, майданів, революцій, переворотів і т.ін.).

Більшість асоціацій стосовно завдання «*Небезпека у світі...*» стосувалася трьох смислових категорій. Це – «Війна, тероризм та соціальні конфлікти» (42%), «Погана екологія та стихійні лиха» (22%) і «Негативні особистісні риси та девіантна поведінка» (10%). Першу категорію склали відповіді: «війна», «ядерна війна», «ядерна зброя», «теракти», «тероризм», «терор», «конфлікти», «кровопролиття», «пригнічення», «диверсії», «Росія» тощо. До другої – увійшли асоціації: «катастрофи» («природні катастрофи»), «стихійні лиха», «забруднення території», «поганий клімат», «екологія», «урагани», «цунамі», «землетруси», «повені», «глобальне потепління», «радіоактивне забруднення», «атомні аварії», «недостатня кількість природних ресурсів» і т.ін. Прикладами відповідей третьої категорії є: «насильство», «зневага», «ворожа налаштованість», «байдужість», «егоїстичність», «зухвалість», «підступність», «неадекватність дій людей» тощо. Такі дані цілком підтверджують попередні. Адже з небезпекою асоціюється протилежне до уявлюваного про безпеку, а саме: війна та соціальні конфлікти (на противагу миру), негативні людські риси і девіації (на противагу позитивним особистісним характеристикам) та погана екологія (на відміну від гарної).

Таким чином, соціальні уявлення про безпеку та небезпеку в країні й світі є перш за все політизованими (було отримано суттєві відсотки таких відповідей), оскільки відображають існуючу нестабільну соціально-політичну ситуацію. Як наслідок, безпека асоціюється з миром та відсутністю війни, а небезпека – з війною та соціальними конфліктами. Можливо, це є наслідком своєрідної апперцепції, коли сприймання (уявлення) навколишнього світу спирається на фрустровані потреби у безпеці. Соціальні уявлення про безпеку та небезпеку в Україні пов'язані також з образом політичної влади та оцінкою її ефективності. Саме від останньої опитана студентська молодь очікує рішучих дій щодо стабілізації суспільно-політичного

життя в державі. Поряд із асоціаціями політичного характеру частина студентів приділяє увагу соціально-економічному розвитку в країні та світі (як гарантові безпеки і суттєвому чиннику, що провокує небезпеку) і «людському факторові». До речі, на рівні уявлень про безпеку/небезпеку у світі особистісні риси та людська поведінка є значущішими, ніж на рівні уявлень про згадані феномени у нашій країні. Серед уявлень про безпеку/небезпеку у світі відносно вагоме місце у свідомості студентів посідає екологічний чинник. Цікаво, що стосовно безпеки/небезпеки на рівні нашої держави ми отримали лише поодинокі асоціації екологічного змісту (і це у чернігівському регіоні, де був Чорнобиль!). Можливо, на тлі подій АТО екологічні цінності у масовій свідомості поступилися місцем соціально-політичним (передусім, миру).

Підсумовуючи все вище сказане, можемо дійти наступних висновків. По-перше, безпека у молоді перш за все асоціюється з домом, сім'єю, друзями, спокоєм, фізичною захищеністю, мирною обстановкою в країні, відсутністю терактів та військових дій, правопорядком, здоровим навколишнім середовищем та гарною екологією. Натомість небезпека в молодіжних уявленнях часто пов'язується з тероризмом, війною, соціальними конфліктами, правопорушеннями, небезпечними хворобами, втратою коханої людини.

По-друге, уявлення про психологічну безпеку обумовлені трьома групами чинників: демографічними (вік, стать, регіон проживання, освіта), індивідуально-психологічними (особливості інтелекту, характеру, ціннісно-сислової сфери особистості, рівень адаптованості, комунікативних здібностей, розвиненість особистісної ідентичності, прагнення до самоактуалізації, життєвий досвід) та соціальними (батьки, однолітки, ЗМІ тощо).

По-третє, як свідчать результати ряду досліджень, уявлення молоді про безпеку є фрагментарними, не досить сформованими і повною мірою не задоволеними.

По-четверте, психологічну безпеку освітнього середовища вищих навчальних закладів в уявленнях студентської молоді забезпечують соціально-психологічні чинники (безпека взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, що

сприяє ефективному досягненню студентами цілей навчання) та певні матеріальні умови для комфортної життєдіяльності.

1.7. Вплив новин у ЗМІ на психологічну безпеку студентської молоді

Людина живе в світі, що постійно змінюється. І це вимагає від неї постійного орієнтування у просторі соціальної реальності. Для того щоб пристосуватися до мінливого світу й реалізувати свої цілі і потреби, людині необхідно мати внутрішню цілісність, певний ресурс опірності несприятливим впливам, що дозволило б їй не лише опанувати складні життєві обставини, але й перетворити труднощі на перспективи своєї життєдіяльності. Цю здатність особистості уособлює таке явище як психологічна безпека, яка зумовлюється психічними властивостями людини, соціальними умовами її життя та взаємодією із соціальним оточенням.

Психологічна безпека особистості – це один із проявів психологічної безпеки загалом. Існують різні погляди щодо сутності цього соціально-психологічного явища. Найчастіше психологічна безпека особистості постає як базове переживання захищеності, що забезпечує цілісність особистості як активного соціального суб'єкта [Вербина, 2013], здатність зберігати сталість у середовищі з мінливими параметрами [Баєва, 2013], захищати життєво важливі інтереси особистості від внутрішніх і зовнішніх загроз [Бубнова, 2015], будувати своє життя в контексті єдності з навколишньою дійсністю [Зинченко, 2011]. Водночас психологічна безпека особистості є специфічною мірою стабільності психічного стану людини, яка неминуче зазнає психотравмуючих впливів протягом життя. У такому розумінні психологічна безпека являє собою мобілізатор ресурсів психіки людини в екстремальних ситуаціях, в умовах невизначеності й нестабільності [Донцов, 2015]. Саме цей аспект психологічної безпеки особистості становить особливий інтерес при вивченні життєдіяльності людини в умовах інформаційного суспільства.